

“открытия” новых понятий. Здесь есть и объяснения учителя, и репродуктивная деятельность учащихся, и постановка задач, и выполнение упражнений. Но организация учебного процесса базируется на принципе проблемности, а систематическое решение учебных проблем – характерный признак этого типа обучения. Поскольку вся система методов при этом направлена на общее развитие школьника, его индивидуальных способностей проблемное обучение является подлинно развивающим обучением” [3].

Відповідна організація проблемного навчання буде максимально сприяти активізації розумової діяльності учнів, розвитку розумових сил і здібностей. Прилучення школярів до проблемно-пошукової діяльності грає важливу роль в підвищенні ефективності всього процесу навчання.

Література

1. Буряк В.К., Беришвили Д.Д. Урок в старших классах. Издательство Тбилисского университета. – Т., 1990.
2. Буряк В.К., Кондрашова Л.В. Активизация учебной деятельности школьников. Кривой-Рог, 1995.
3. Максимова В.Н. Проблемный подход к обучению в школе. - Л., 1973.
4. Матюшин А.М. Организация проблемного обучения. - М., Педагогика, 1977.
5. Махмутов М.И. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М., Педагогика, 1977.
6. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М., Педагогика, 1980.

Н.О. Чувасова

ПІЗНАВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ: ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА

В статье рассматриваются различные подходы к определению содержания и структуры познавательной активности. На основе проведенного анализа автор выделяет структурные компоненты познавательной активности.

The different approaches in distinguishing the structure of pupil's cognitive work. On the base of this analyses the author distinguishes the structural component of pupil's cognitive work

Сьогоднішня школа є свідком надзвичайно глибоких перетворень усього буття і мислення людини. Головним стає учень який не тільки з бажанням та інтересом засвоїв ту чи іншу інформацію, але й має глибоку упевненість в необхідності пізнання, творчого засвоєння системи наукових знань, проявляє готовність до енергійної діяльності та пізнавальної активності.

Для розуміння сутності пізнавальної активності і виділення її структурних компонентів необхідно перш за все проаналізувати ті плідні доробки, які існують із даної проблематики. Питання обґрунтування сутності пізнавальної активності учнів у процесі навчання знайшли відображення в дослідженнях дидактів, психологів, методистів: Л.П.Аристової, Д.В.Вилькєєва, Е.Я.Голанта, М.О.Данилова, Т.В.Кудряцева, И.Я.Лернера, М.І.Махмутова, Н.О.Половнікової, М.М.Скаткіна, Т.І.Шамової та ін.

В.І.Лозова стверджує, що пізнавальна активність – це риса особистості, котра знаходить вияв у відношенні до пізнавальної діяльності, тобто в стані готовності прагнення до самостійної діяльності з метою оволодіння духовною культурою людства в якості діяльності обумовленої свідомим вибором оптимальних шляхів для досягнення мети пізнання. Активність людини передбачає певний психологічний стан, який зумовлюється її потребами, мотивами, інтересами, вольовими процесами.

А.К.Маркова пише, що пізнавальною активністю необхідно називати усі види активного відношення як до пізнання: наявність змісту, значимості для дитини навчання як пізнання; усі види пізнавальних мотивів – прагнення до нових знань, до способів їхнього придбання, прагнення до самоосвіти; мети, що реалізують ці пізнавальні мотиви; обслуговуючи їхні емоції. На основі цього школяр формується як суб'єкт навчальної діяльності.

Г.І.Щукіна пояснює, що пізнавальну активність необхідно розглядати як особистісне утворення яке виявляє інтелектуальний відгук на процес пізнання, живе співчуття, розумово-емоційну чутливість учня в пізнавальному процесі. Вона характеризується пошуковою спрямованістю в навчанні, пізнавальним інтересом, прагненням задовольнити його при

допомозі різних джерел як в навчанні так і в позаучбовій діяльності; емоційним піднесенням, благополуччям протікання діяльності [6].

Наведені визначення поняття „пізнавальна активність” дозволяють зробити висновок, що освоєння невідомого спонукає людину до творчої діяльності. При цьому зовнішній вплив відбивається через психічний стан конкретної особи, через вольові якості, емоції. І засвоєння об’єкта пізнання, і відбиття зовнішнього впливу вимагає активності суб’єкта. Отже, пізнавальна активність характеризує індивідуальні особливості людини в процесі пізнавальної діяльності.

Слід зазначити, що в багатьох працях дидактиків визначення поняття „пізнавальна активність” розглядається у тісному зв’язку з поняттям „самостійність”. „Всебічної активності, - зауважує Д.В.Вількеєв, - не можна досягти без розвитку у школярів пізнавальної самостійності” [2].

Найбільш цінні результати на думку М.О.Данілова досягається саме тоді, коли з’єднується пізнавальна активність з розвитком самостійності. Деякі науковці вважають пізнавальну активність формою виявлення самостійності. По характеру активності учня, зауважує Р.Г.Лемберг, можна судити про його самостійність, бо будь-яка самостійна дія починається з виникнення бажання виявити свою активність. М.И.Махмутов визначає активність як форму прояву пізнавальної самоактивності. І.Я.Лернер підкреслює взаємозв’язок активності і самостійності, вважаючи, що “самостійність припускає активність, але не зводиться до неї”. Тому головну задачу бачить у тім, щоб активність підняти до рівня самостійності. Вважаємо, що пізнавальна активність – поняття більш широке, що припускає самостійність. Остання є одним із проявів і показником активності особистості, тому що через самостійність реалізується відношення учня до змісту і процесу пізнання в цілому. Пізнавальна активність як риса особистості виявляється в готовності і прагненні саме до самостійної діяльності по оволодінню об’єктом пізнання (системою наукових знань, істин, закономірностей, умінням і навичками) і як цю діяльність, здійснюваної шляхом вибору найбільш оптимальних шляхів для досягнення мети пізнання.

Н.О.Половнікова переконана, що активність і самостійність як у виникненні так і розвитку невіддільні. Тому головне завдання вбачає в тому, щоб активність підняти до рівня самостійності. Взаємозв'язок цих понять визначає В.А.Крутецький: "...відношення між поняттями „активне мислення” „самостійне мислення” і „творче мислення” можна означати у вигляді концентричних тіл. Це різні рівні мислення, без яких кожне наступне є видовим у відношенні до попереднього, родового. Творче мислення буде самостійним і активним, але не всяке активне мислення є самостійним і не всяке самостійне є творчим” [3].

Вважаємо, що самостійність ніби переводить пізнавальну активність з області бажання, прагнення діяльності до області реалізації потреб і бажань, які здійснюються в процесі пізнавальної діяльності.

Т.І.Шамова вважає, що пізнавальну активність слід розглядати більш як відношення учня до змісту і процесу пізнання, а самостійність – як реалізацію цього відношення в дії, яка без активності відбуватися не може [5].

Б.П.Есипов так класифікує ознаки пізнавальної активності:

- а) відношення до навчання (у чому бачить смисл навчання, регулярність та якість підготовки домашнього завдання);
- б) якість знань (знання матеріалів програми, вміння застосовувати знання на практиці);
- в) характерні особливості учбової діяльності (розумова активність, зосередженість, стійкість уваги, загальний тонус в роботі, емоційно-вольові виявлення, ступінь зовнішньої активності);
- г) відношення до внеучбової діяльності (захопленість нею, системність, направленість).

У цілому - все це свідчить про складність такого психолого-педагогічного явища як пізнавальна активність. Особистість, реалізувати певні потреби, інтереси в конкретній діяльності виявляє ті чи інші свої якості, серед них – і пізнавальну активність.

Поступово розвиваючись і відокремлюючись, ці якості створюють певну структуру особистості, що дає змогу

визначити пізнавальну активність як рису особистості, котра знаходить вияв у відношенні до пізнавальної діяльності, тобто в стані готовності прагнення до самостійної діяльності з метою оволодіння духовною культурою людства, в якості діяльності, обумовленої свідомим вибором оптимальних шляхів для досягнення мети пізнання.

У своїй роботі ми виходили з того, що пізнавальна активність визначається нами як складно-структуроване особистісне утворення, що забезпечує необхідні внутрішні умови для формування творчої особистості. Пізнавальна активність являє собою складний синтез тісно взаємопов'язаних структурних компонентів. У нашому дослідженні ми спиралась на компонентну структуру пізнавальної активності учнів за Л.В.Мар'яненко.

Так пізнавальна активність, як важливий показник творчої особистості включає, в стійкій єдності такі складники, як операційний компонент, мотиваційний компонент та особистісний компонент.

Мотиваційний компонент: містить у собі потреби, інтереси, мотиви, тобто усе, що забезпечує включення дітей у процес активного навчання і підтримує цю активність протягом всіх етапів навчального пізнання. Найпершою задачею є вироблення в старших дошкільних і молодших школярів внутрішньої мотивації до навчання, тому що вона є основою цілеспрямованої пізнавальної активності. Мотиваційному компонентові пізнавальної активності притаманні такі психологічні утворення: загальна спрямованість учня на пізнання, навчальну діяльність, конкретне завдання; позитивне ставлення до пізнавальної діяльності; сформованість навчально-пізнавального процесу; сформованість пізнавальної потреби як відчуття внутрішньої необхідності в навчально-пізнавальній діяльності; сформованість пізнавальної ініціативи як дійового початку пізнавальної діяльності; сформованість пізнавальної ініціативи як дійовий вихід за межі заданого, ситуативно потрібного з метою поглибленого або всебічного пізнання.

Отже цей компонент забезпечує спрямованість учнів до активної пізнавальної діяльності.

Як одну з найголовніших ознак пізнавальної активності включає в себе **операційний компонент**. До операційного компонента входять надпідрозділи: 1) розумові операції та розумові вміння, 2) властивості мислення, 3) мовно-розумова діяльність. Операційний компонент забезпечує процесуальний перебіг пізнавальної активності. Перший підрозділ операційного компонента пізнавальної активності включає такі операції мислення: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, активне перенесення, визначення причинно-наслідкових зв'язків та логічних міжпредметних і внутрішніх предметних зв'язків, доказ-спростування. До другого підрозділу належать ті характерні риси мислення, які „закріплюють” у собі прояви пізнавальної активності: самостійність мислення як уміння людини доходити певного висновку, встановлювати важливі закономірності і застосовувати на практиці набуті знання, тобто самостійно міркувати; критичність мислення; конструктивність мислення як уміння знаходити раціональні й оптимальні шляхи розв'язання задачі чи проблеми; перетворюваність мислення як перестукування, перетворення здобутих знань з метою їх метою їх поглибленого осмислення та дальшого конструктивного використання; проблемність мислення як сприйнятливість до суперечностей дійсності, вміння досягнути проблему; сміливість мислення як відсутність страху помилки, прагнення подати свої думки на розгляд інших, навіть за несприятливих обставин; глибина мислення як здатність усвідомити сутність явищ; широта мислення як намагання різнобічного та різноаспектного вивчення явища чи об'єктів; гнучкість мислення як установлення різноманітних логічних зв'язків. Становлення та розвиток властивостей мислення визначаються сформованістю операцій мислення та розумових умінь. До підрозділу „мовно-розумова активність” операційного компонента включаємо прояви пізнавальної активності в мовній діяльності: вміння передавати зміст матеріалу своїми словами, прагнення урізноманітнювати висловлення своєї думки, логічність і точність мовних як уміння формулювати головне, чіткість мовних висловлювань як уміння через слово передавати думку (мовна імпровізація).

Цей компонент задає систему шляхів, способів і прийомів формування пізнавальної активності старшокласників.

Вияв пізнавальної активності відчувається на основі сформованості найскладніших мистецьких якостей та розумових умінь особистості.

Особистісному (результативному) компонентові пізнавальної о активності властиві ті якості особистості, які стимулюють прояв та розвиток пізнавальної активності і самі розвиваються в результаті функціонування: допитливість як прагнення до глибшого пізнання явищ (намагання пізнати суттєве або невідоме) вдумливість як уміння віднаходити причинно-наслідкові зв'язки в тих чи тих явищах дійсності; схильність до участі у дискусіях; інтелектуальна рефлексія як усвідомлення закономірностей власної пізнавальної діяльності; самовдосконалення — прагнення розвивати в собі ті якості, які сприяють ефективній розумовій діяльності; самокритичність як уміння виявляти свої вади, визнавати власні помилки; впевненість у собі - відчуття можливості успішно виконати те чи те пізнавальне завдання; почуття власної гідності; відсутність страху помилки як уміння гальмувати захисні механізми, що блокують прояв активності; вміння відстояти власні погляди в дискусії, схильність до особистісного самовияву - прагнення розкрити свої можливості у пізнавальній діяльності; ініціативність особистості як схильність виявити пізнавальну активність за власним почином.

На становлення пізнавальної активності також впливає вид **спрямованості особистості**. За допомогою методики „Орієнтувальна анкета” Н.Пейсахова можна визначити особистісний вид спрямованості. Отож, спрямованість особистості - сукупність стійких мотивів, які орієнтують її діяльність і поведінку незалежно від ситуації. Особистісна спрямованість зумовлена потребами, інтересами, нахилами, переконаннями, ідеалами, світосприйманням. Н.Пейсахов виділяє три види спрямованості особистості: спрямованість на себе (егоїстична спрямованість); спрямованість на взаємодію (колективістська спрямованість); спрямованість на завдання (ділова спрямованість).

За допомогою факторного аналізу структури пізнавальної активності виділено чотири чинники, за якими розподілені всі її складові.

До першого чинника увійшли всі мислительні операції та якості мислення, а також ті риси особистості, формування яких залежить від розумової діяльності. Це такі складові, записані в порядку зменшення їх факторної ваги: критичність мислення, різноманітність формулювання проблем, передбачення; доведення-спростування, логічність, уміння передати думку своїми словами, встановлення між предметних зв'язків, точність висловлення, виділення головного, конструктивність мислення, активне перенесення, систематизація, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, визначення понять, широта мислення, самостійність мислення, сміливість мислення, глибина мислення, гнучкість мислення, проблемність мислення, аналіз мислення. Сюди увійшли також складові особистісного (результативного) компонента: допитливість, вдумливість, упевненість у собі, організованість, почуття власної гідності, потреба у самореалізації, інтелектуальна рефлексія. Ці особистісні риси належать до чинника "операціональність", тому що функціонують завдяки сформованості мислительних операцій та розумових умінь. До другого чинника увійшли усі ті складові структури пізнавальної активності, які характеризують вияв активності за взаємодії з іншими людьми чи в складних ситуаціях. Це такі риси: прагнення до дискусії, ініціативність, сміливість мислення, пізнавальна ініціатива, широта мислення, вміння відстоювати свої погляди. Як бачимо, дві важливі якості пізнавальної активності - ініціативність (особистісний компонент) та пізнавальна ініціатива (мотиваційний компонент) - утворили спільний чинник „ініціативність - пізнавальна ініціатива”. Третій чинник, позначений як „самокритичність”, адже ця риса особистості має надто велику факторну вагу в ньому. Самокритичність належить до особистісного (результативного) компонента пізнавальної активності, а в окремий чинник у процесі факторного аналізу вона виділилася тому, що детермінує саморозвиток людини. Ця риса зумовлює

саморозвиток не лише особистості загалом, а й, зокрема, її розумової діяльності. Зазначимо, що учень успішно розвивається тоді, коли усвідомлює свої вади і намагається їх позбутися. Однак надто акцентується самокритичність може стати деструктивною силою і заблокувати вияв активності - особливо якщо вона поєднується зі зниженою самооцінкою. Отож слід розвивати продуктивну самокритичність, яка має поєднуватися з адекватною самооцінкою. За підвищеної самооцінки самокритичність здебільше не розвивається. У четвертий чинник виокремилися такі складові структури пізнавальної активності: „перетворюваність мислення” (за теоретичною структурою - операційний компонент - підрозділ “операції мислення”), “пізнавальна надситуативність” (мотиваційний компонент), “самостійність мислення” (операційний компонент, підрозділ “риси мислення”), “вміння відстояти власні погляди” (операційний компонент, підрозділ “розумові вміння”). Якщо другий чинник „пізнавальна ініціатива – ініціативність” об’єднав риси особистості, які забезпечують вияв активності у складних зовнішніх обставинах, то четвертий згрупував ті якості, що забезпечують вияв пізнавальної активності на внутрішньому рівні. Характеризуючи складові четвертого чинника, зазначимо, що пізнавальна потреба розвивається на основі сформованої перетворюваності мислення. Невідоме спонукає суб’єкта до діяльності. Зовнішні потреби переломлюються через психічний стан людини, його вольові якості, емоції, а це вимагає прояву активності. Таким чином, пізнавальна активність вказує на індивідуальні особливості процесу пізнавальної діяльності даного суб’єкта.

Зазначимо, що достатня розвиненість і прояв цих компонентів та їх цілісна єдність є показником високого рівня пізнавальної активності, який в умовах сьогодення набуває все більшої актуальності.

Тому для ефективної організації пізнавальної діяльності старшокласників вчителям необхідно чітко уявляти структуру пізнавальної активності. Це дозволить їм створити необхідні умови для формування даного особистісного утворення.

Не менш важливим питанням, є забезпечення педагогічних умов для успішного формування пізнавальної

активності. Тому, надалі ми плануємо у своєму дослідженні визначати, за яких саме умов формування пізнавальної активності старшокласників буде проходити ефективно, в процесі діалогічного навчання.

Література

1. Буюва Л.П. Социальная среда и сознание личности.- М.,1986.
2. Вилькеев Д.В. Познавательная деятельность учащихся при проблемном характере обучения основам наук в школе.- Казань, 1967.
3. В.А.Крутецкий Психология обучения и воспитания школьников.- М., 1976.
4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте.- М.: Просвещение, 1983.
5. Т.И.Шамова Активизация познавательной деятельности учащихся общеобразовательных школ. Обзорная информация Вып.8 М., 1976.
6. Г.И.Щукина Активизация познавательной деятельности учащихся.- М., 1979.

О.А. Павлик

МОТИВАЦІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНОГО МОВЛЕННЯ

В статье рассматриваются особенности мотивации в процессе развития письменной речи учащихся в условиях обучения украинскому языку как второму (близкородственному)

The article is focuses on the specific of the motive in the development of written speech of pupils at lessons on Ukrainian language learning gas a second one.

Кожна свідома дія людини зумовлена мотивами. Мотиви визначають активність особистості, її потреби, інтереси. Мотивація обов'язкова для будь-якого виду діяльності людини. Мотиви можуть бути найрізноманітнішими і стосуватись практично всіх сфер людського життя: фізичної, фізіологічної, інтелектуальної, духовної. Ефективність навчально-виховного процесу також значною мірою залежить від мотивів. Ось чому останнім часом помітно зросла увага до цього питання.

Особливий інтерес у дослідників викликають проблеми